Stolt men inte nöjd

– historisk arkeologi mellan generalister, specialister och soloartister

Göran Tagesson

Proud but not contended – historic archaeology between generalists, specialists and soloists. Archaeological excavations from the Early Modern Period have increased in number and size during the past decades in Sweden. This time period challenges historical archaeology and calls for closer scientific collaboration between archaeologists and historians. This article starts out from the project, *House and household in Early modern Swedish towns 1600–1850* and discusses the use of archaeological and historical sources from a contextual perspective.

Due to the growing mutual interest in spatial perspectives, as well as "the material turn", stronger foundation for closer relationship between archaeology and history has developed. New possibilities for dating and contextual analysis in archaeology, has also opened for deepened connection between written, material and spatial perspectives. This article strongly advocates archaeologists to be even more specialised in the archaeological analysis, yet at the same time, further the collaboration with professional historians in close interdisciplinarity.

Det händer något speciellt när man som arkeolog närmar sig den tidigmoderna tiden. Historien börjar befolkas av människor: riktiga människor med namn, yrkestitlar, ibland en hel livshistoria. Och nu är det inte bara fråga om kungar, drottningar eller adelsfröknar. Väl framme i 1600-talet börjar de tidigare så diffusa människomassorna få tydligare profil, skärpa och detaljer. Från 1700-talet kan vi urskilja hela familjer tillsammans med gårdens övriga invånare. På allvar kan vi försöka förstå samspelet mellan gårdsrum, bostad och handlande människor. Genom de senaste decenniernas alltmer förfinade metodiska redskap har vi redan fått möj-

Downloaded by 216.73.217.34 2026-11-15 01:27:38

ligheter att avtäcka detaljer kring gårdarnas och husens rumsligheter; skulle det nu också vara möjligt att befolka alla skrymslen och vrår med de människor som levde och verkade här och kunna förstå våra arkeologiska lämningar som hem och bostad, hus som ”hus”?

För en tid sedan genomfördes ytterligare ett i raden av svensk arkeologis mastodontprojekt i Kalmar, Kvarnholmen-projektet 2008–2016. Storleken på de undersökta ytorna, de välbevarade husgrunderna och mängden övrig information, liksom den stratigrafiska och kontextuella komplexiteten, visade än en gång på den historiska arkeologins möjligheter. Den kontextuella metoden var framgångsrik, fram växte en detaljrik väv av bostadsmiljöer, hus, avfallsbingar, uthus, kreatur och odlingsbäddar (Tagesson & Carelli red. 2016).

Likheterna mellan gårdar och tomter var visserligen stora i kvarteren i norra delen av Kalmar, men de individuella skillnaderna var samtidigt avsevärda. På den ena tomten byggdes bostadshuset ut, ändrades och byggdes om vid närapå varje generation. På granntomten byggdes en stuga vid samma tid, men som kom att ligga kvar oförändrad, först 80 år senare monterades huset ner och ett nytt byggdes – på samma plats och med snarlikt utseende. Här föddes nya frågor: varför ser vi likartade förutsättningar men med olika materiella uttryck? Olika sociala förutsättningar, men samma materiella resultat? Och vem är det egentligen som bestämmer över historiens gång – i riket, staden, och på gårdstomten?

Samarbetet med historikern Dag Lindström gav frukt efter ett antal trevande år. Med kyrkböcker och mantalslängder kunde vi, tillsammans med arkeologins lämningar, skapa en totalhistoria utifrån de enskilda tomternas ägare och boende, ett sammanflätande av enskilda individers livsbiografi, husens rumslighet och kulturlagrens stratigrafiska sekvenser, som sammantaget avslöjade en komplex bostadssituation. Familjer men också inneboende, hyresgäster och diverse vinddrivna existenser, har levt på gårdarna sida vid sida.

Anslaget är inte nytt; vi finner samma eufori från 1980-talets undersökningar i Göteborg och i kvarteret Biografen i Nyköping (Andersson et al. 1986; Andersson et al. 1990). Redan dessa pionjärarbeten pekade på det viktiga i samarbetet mellan arkeologer och historiker. Då var den tidigmoderna arkeologin fortfarande inte riktigt etablerad, röster kunde fortfarande höras om att arkeologin inte hade så mycket att bidra med. Historisk arkeologi skulle framför allt komplettera texten, vår roll i historieforskningen var särskilt betydelsefull för tidsperioder där det skriftliga källmaterialet var bristfälligt. Den antikvariska situationen för de eftermedeltida århundradena var osäker. Så sent som 1988 var jag själv med om att avstyra från arkeologisk undersökning av en tomt från 1600-talet, med hän-

Downloaded by 216.73.217.34 2026-11-15 01:27:38

visning till att det inte fanns några medeltida lämningar på platsen.

Trevande efter legitimering märks i texterna från den här tiden. Svaret på frågan varför man ska gräva i dessa senare perioder blir mer av enkla socio-ekonomiska frågor: Hur såg levnadsvillkoren ut för vanliga människor? Hur stämmer de materiella lämningarna i hus och avfallsbingar med de boendes sociala status? Svaret blev många gånger att det arkeologiska materialet harmonierade med det skriftliga, eller att det arkeologiska materialet speglade konsumtion.

Frågan om relationen mellan historia och arkeologi kan tyckas trivial i slutet av 2010-talet. Mer än tjugo år efter Anders Andréns *Mellan ting och text* är den historiska arkeologin väl etablerad, vi behöver inte längre argumentera för arkeologins roll som viktig spelare inom det historiska fältet. Under åren mellan 1980-talets pionjärer och fram tills nu har också den tidigmoderna tiden etablerat sig väl som studieobjekt inom det stadsarkeologiska fältet, med många storskaliga utgrävningar. Periodvis förefaller tidigmoderna undersökningar snarast dominera över de medeltida. Det kan bero på att exploateringstrycket i våra stadskärnor från medeltiden har minskat, medan ytterområden, de som expanderade under 1600-talet, liksom stormaktstidens storskaliga nyanlagda stadsdelar, har börjat omvandlas i allt större utsträckning. Främst tror jag dock att det handlar om skillnader i tillämpningen av kulturmiljölagen som gjort att undersökningar i tidigmoderna stadsdelar blivit aktuella. Här är Kvarnholmen i Kalmar ett bra exempel.

I samband med undersökningarna på Kvarnholmen kunde vi snart konstatera att situationen för den tidigmoderna arkeologin fortfarande befinner sig på en ganska basal nivå. Här saknas mycket av grundkunskaper, synteser och sammanställningar, särskilt för 1700- och 1800-talen. Vad är vanligt och vad är unikt? Vad ska vi leta efter? Vad är viktigt att spara på? I kölvattnet av dessa behov och känsla av otillräcklighet föddes så projektet *Hus och hushåll i tidigmoderna svenska städer 1600–1850*, med en utgångspunkt i det med åren mycket stora antalet dokumenterade byggnadslämningar, och där begrepp som hushåll, hushållsrekonstruktioner, husens livscykel och livsbiografi får fungera som operativa begrepp (Lindström & Tagesson 2015).

Och frågan är: vart är vi på väg?

Så här på META:s 40 års jubileum kan det vara skäl att stanna upp och fundera: var står vi idag? Hur ser relationen ut mellan ämnena historia och historisk arkeologi? Hur går mötet mellan texten och det materiella till, och hur påverkas de båda källmaterialen vid mötet? Hur stort är vårt självförtroende inför mötet med historikern? Tankarna som följer är mycket snävt hållna och kretsar framför allt kring den del av den

Downloaded by 216.73.217.34 2026-11-15 01:27:38

historiska arkeologin som omfattar den tidigmoderna perioden. Exemplen är uteslutande hämtade ur ett urbant perspektiv, och utesluter också medvetet relationer till andra discipliner. Men kanske kan dessa synpunkter också användas för att få syn på mekanismer med mer generell räckvidd?

Projektet *Hus och hushåll* har sin grund i radikal tvärvetenskap, dvs historia och arkeologi är likvärdiga parter. Viktigast för att få till tvärvetenskap på allvar är att frågorna måste vara angelägna för båda parter, att det finns en hög grad av ömsesidighet mellan parterna. En av svårigheterna med samarbete på lika villkor är att en av parterna alltid tycks vara på väg någon annanstans, att den ena parten driver frågor som är viktiga för den egna disciplinen, medan den andra parten mest agerar hjälpvetenskap och tillhandahåller lämplig empirisk rekvisita. Att hitta gemensam metodik och begreppsapparat tar lång tid, likaså är det avgörande att arbeta med frågeställningar som är centrala inom båda disciplinerna (Seppänen 2015). I vårt konkreta fall är begreppen hushåll, livsbiografi och *cohabitation* en gemensam angelägenhet, liksom frågeställningarna kring hushållets och bostadens strukturella variationer. Vi kan således mötas kring gemensamma begrepp och frågeställningar, båda parter har intresse i de frågor som projektet driver.

Enligt Anders Andrén är mötet mellan ting och text en kontext i sig, ett sammanhang som i sin tur behöver problematiseras (Andrén 1997, s. 150). För att få mötet mellan arkeologi och historia att fungera på lika villkor, liksom att få arkeologer och historiker att kunna samarbeta, behöver vi problematisera just detta möte som en kontext och reflektera över vårt uppdrag, våra bidrag och hur detta möte fungerar i en större mångvetenskaplig kontext.

Ett första steg kan vara att reflektera över den egna disciplinens utveckling. Den urbana arkeologin har utvecklats enormt under de år som META funnits, en utveckling av fundamental betydelse inte minst inför mötet med *den Andre.* Några rapsodiska och regionala nedslag inom den stadsarkeologi som inramas av projektet *Hus och hushåll* kan peka ut vissa stationer i en pågående omvandling av både teknik, metodik och vetenskaplig diskurs.

Jag gjorde personligen mina första lärospån under N-G Nydolfs fasta men milda hand på sanddynerna i centrala Jönköping i början av 1980-talet. Han lärde mig hitta rätt bland profilbänkar, strandkassuner och papperspåsar. Detta var bara en i raden av en lång serie undersökningar vid Jönköpings länsmuseum, en stolt tradition där man redan från 1960-talet systematiskt tillämpade kulturmiljölagen i den flyttade, tidigmoderna stadsdelen Öster, på samma naturliga sätt som på kulturlagren i Väster, den medeltida föregångaren. Samtidigt har jag nyligen insett att kvarteret Aspen 1982 nog var den första av mer storskaliga och heltäckande, såväl som

Downloaded by 216.73.217.34 2026-11-15 01:27:38

grundligt dokumenterade och även sent om sider rapporterade, undersökningar i Jönköping.

Fem år senare bildade kvarteret Brevduvan startskottet för introduktionen av en mer konsekvent tillämpad *stratigrafisk metod* i Linköping och Östergötland, tack vare grävningsledare med erfarenhet från Uppsala och Malmö, framför allt Bent Syse och Lena Lindgren. Den undersökningen kom också att bilda startpunkten för en mer permanent och alltmer professionell uppdragsverksamhet vid Östergötlands museum. Ytterligare ett decennium senare genomfördes den stora Sandenundersökningen i Vadstena 1995–96, som också innebar att *digital dokumentation* konsekvent började tillämpas inom stadsarkeologi på våra breddgrader. I Norrköping 1998 kom en *kontextuell metod* att introduceras på undersökningen i kvarteret Dalkarlen.

De här olika skedena är visserligen nerslag i ett lokalt perspektiv, men bildar samtidigt olika steg i en kontinuerlig metodisk utveckling av den historiska arkeologin, som i en hastig tillbakablick är imponerande. Det är steg som tagits med lite olika rytm och tidtabeller och med olika lokala tillämpningar, men som bildar en gemensam utveckling och professionalisering av den svenska uppdragsarkeologin.

Det förtjänas att återigen med emfas hävda värdet och nyttan med den här typen av lokal mikrohistoria, något som ju också gjorts till föremål för historiografiska studier, till exempel i Lund (Larsson 2000). Det gäller inte minst hur nya metoder och tekniker implementeras och får sitt genomslag, hur den lokala dialogen formas och hur det bildas ett gemensamt arv av kollektiva erfarenheter. Problemet är att dessa lokala mikrohistorier vid våra utgrävningskontor ofta stannar vid nostalgiska tillbakablickar runt kaffebordet. Vem tar ansvar för att dessa lokala historier dokumenteras och problematiseras? Kan vi hjälpa varandra att betrakta dessa berättelser från flera perspektiv, kanske av någon utomstående, för att undvika att de svävar för sig själva och därmed riskerar att gå förlorade?

För att en ny metodik ska slå igenom och få betydelse, mer än som metodisk kosmetik i anbudsskrivandet och rapporternas metodavsnitt, är det avgörande att metoderna följs av en dialog, en dialektisk process, som inkluderar en lång kedja av prövande och praktiserande, liksom utvärdering och diskussion om mål och resultat.

Den kontextuella arkeologin är ju en form av praktik i den arkeologiska dekonstruktionen, alltså isärplockandet av våra källmaterial, med identifiering av kontexter i form av aktivt tolkade fysiska enheter, minsta beståndsdelar i den stratigrafiska sekvensen, som ges betydelse och mening i termer av relativ tid och social aktivitet. Den kontextuella metoden är ett redskap som går lätt att ta till sig, ett kraftfullt men samtidigt väldigt enkelt verktyg för den metodiska dekon-

Downloaded by 216.73.217.34 2026-11-15 01:27:38

struktionen av kulturlager, husgrunder, murade kyrkor eller gravar på kyrkogårdar. Därmed blir den ett lämpligt verktyg som förenar alla i undersökningsprojektet, bildar en gemensam grund och referensram. Den besitter en förmåga att kunna internaliseras, det vill säga bli en del av vår gemensamma förståelsehorisont.

På så sätt blir den kontextuella metoden också ett demokratiskt verktyg, en metod som är, kan och bör göras begriplig för alla inblandade i arbetet. Arkeologi på fältet är ett lagarbete, där delaktighet med hjälp av tydliggjorda och klart definierade begrepp, i daglig och stundlig kommunikation och som ett aktivt redskap i arbetet med dokumentation och tolkning, rätt kan skapa en positiv dynamik inom arbetslaget, göra slutresultatet medvetet strukturerat och begripligt för sentida läsare. Den uppmanar oss att ta kontrollen över vårt eget arbete och vårt källmaterial.

Ännu viktigare är det faktum att metoden tvingar oss att göra våra verktyg synliga. Det uppmanar och tvingar oss till ett moment av aktiv tolkning redan i fältsituationen. Med detta förenas olika moment i dekonstruktionen av det arkeologiska källmaterialet, som tidigare ofta har hållits isär; det fysiska isärplockandet och den intellektuella tolkningen av denna dekonstruktion. I en fjärran förflutenhet var dessa olika moment tydligt identifierade som helt olika arbetsuppgifter; som att skotta jord och att tolka jord, något som ofta utfördes av olika personer, och till och med sågs som olika professioner.

Jag menar att den kontextuella metodiken ger oss en ny och mera stabil bas i vårt arbete som arkeologer och gör oss därmed bättre rustade i det kontextuella mötet med det skriftliga källmaterialet och med historikern. Vårt nya och kvalitativt säkrare källmaterial ger väsentligt nya förutsättningar inför arbetet med genusfrågor, aktörer, strukturer och hushåll. Samtidigt är det viktigt att framhålla att dessa skisser till olika stadier av metodisk utveckling även har skett parallellt med ämnets breddning och fördjupning på ett akademiskt plan. När jag läste medeltidsarkeologi för Erik Cinthio på 1980-talet och sedermera blev doktorand för Hasse Andersson, var ämnet först en specialgren inom ämnet *Arkeologi, särskilt nordeuropeisk*, en institution med få lärare men desto fler doktorander från olika hörn av norra Europa. Under perioden har ämnets kronologiska ramverk breddats med tidigmodern arkeologi och samtidsarkeologi.

Även ämnesvalen har breddats; den sydskandinaviska gränsen sprängdes redan på 1980-talet, inte minst med Hasses medvetna uppmaningar att utmana vårt tunnelseende. Anders Andréns *Ting och text* blev en ögonöppnare; det är inte själva medeltidsarkeologin som är det intressanta, utan snarare vår metodiska verktygslåda, vi har ett tydligt uppdrag i den större historiska vetenskapsfloran. Ämnets egen

Downloaded by 216.73.217.34 2026-11-15 01:27:38

historia, en historiografisk exposé över den historiska arkeologin, har behandlats på annat håll, inte minst genom den insiktsfulla lilla bok som blev resultatet av firandet av Erik Cinthios 90 årsdag (Andersson & Wienberg 2011; se även Haggrén 2015). Men kvar står det faktum att det är först genom vår metodiska utveckling, med en större medvetenhet i hanteringen av vårt primära källmaterial, som de nya teoretiska och ämnesmässiga breddningarna kunnat ta form. Detta blir inte minst tydligt när vi på allvar står inför mötet med andra discipliner.

Kontextualiseringens praktik

Hur går då det kontextuella mötet mellan skriftligt och arkeologiskt källmaterial till i praktiken? Det bör då enligt min mening börja med att ta vårt eget källmaterial, det arkeologiska källmaterialet, på allvar. I en studie kring staden Linköping under medeltid och nyare tid ställdes jag för ett antal år sedan inför stora konkreta svårigheter (Tagesson 2002). Jag samlade in det arkeologiska källmaterialet i form av arkeologiska undersökningar och observationer och bredde ut det på skrivbordet, för att efter bästa förmåga analysera utifrån mina frågeställningar. Vissa mönster blev synliga, vissa företeelser som borde finnas där saknades, medan annat som inte tidigare observerats visade sig framträda. I det konkreta fallet med medeltidsstaden Linköping kunde jag göra en viktig reflexion. Tendenserna i stratigrafi och kulturlager var uppenbarligen dokumenterade och låg latent tillgängliga redan långt före min analys, men av olika skäl hade mina föregångare inte sett, eller velat se, tendenserna och tagit dem på allvar. Ett fenomen kan således finnas mitt framför ögonen på arkeologen, men går inte att se eller upptäcka, en i sig ganska häpnadsväckande insikt.

För mina frågeställningar fanns flera gedigna historiska verk att luta sig mot: en klassisk avhandling om Linköpingskyrkan, en gedigen konstvetenskaplig undersökning av domkyrkan etc (Schück 1959; Cnattingius et al. 1987). En av de kanske viktigaste slutsatserna i mitt avhandlingsarbete var att innebörden i det arkeologiska och det historiska källmaterialet respektive kom att förvandlas och få ny betydelse när de ställdes bredvid varandra. För kunskapen och synen på ett specialfenomen, i detta fall etableringen av ett residerande domkapitel i stiftsstaden Linköping under 1300-talets andra hälft och 1400-talet, var inte känd sedan tidigare, och fanns i sig inte i de olika källmaterialen framför mig på skrivbordet. Däremot framträdde, *framkallades*, detta som ett resultat av det kontextuella mötet mellan det analyserade arkeologiska materialet och en äldre historisk framställning. På sin tid väckte detta viss uppmärksamhet, mannen bakom den tjocka historiska avhandlingen skrev till mig, gratulerade och gav sitt nådiga bifall.

En av de största anledningarna

Downloaded by 216.73.217.34 2026-11-15 01:27:38

till att historikerna tidigare kunnat skriva Linköpings medeltida historia, utan att uppfatta och förstå ett så viktigt och avgörande fenomen som det residerande domkapitlet och dess betydelse för både staden och kyrkan, var sannolikt att det inte uttryckligen fanns omtalat i det skriftliga materialet, dvs inte som normativt fenomen. I sin samtid var fenomenet givetvis så uppenbart att det inte behövde beskrivas. Men en annan och kanske viktigare förklaring är att historikerna inte alls varit intresserade av själva stadsrummet som ett analytiskt objekt i sig.

Hur gör vi då med det historiska källmaterialet, hur gör vi rent konkret för att närma oss de skriftliga källorna? Här finns olika vägar att gå; antingen gör arkeologen det själv i arkiv och bibliotek, eller så samarbetar vi med professionella historiker. De två olika lösningarna har förståtts lite olika inom ämnet historisk arkeologi. Redan under min studietid på 1980-talet var det självklart att begreppet medeltidsarkeologi betydde att forskaren arbetade med olika typer av källmaterial inom tidsperioden. Begreppet *källpluralism* har en långt äldre tradition än själva begreppet i sig, och periodvis kan man uppfatta metodiken som en väsentlig del av det historisk-arkeologiska fältet, som själva kärnan i vårt ämne. En vanlig uppfattning är också att arkeologen läser det historiska källmaterialet på ett annorlunda sätt än en historiker, att vi letar efter andra saker, och därmed tillför en alternativt syn på det skriftliga källmaterialet.

Frågan är om problematiken kring det kontextuella mötet mellan arkeologiska och skriftliga källmaterialet ens alltid finns explicit formulerad? Vet vi egentligen hur en historiker arbetar? Vad vet vi egentligen om källmaterialets begränsningar, hur arkiven bildats, hur dokumenten tillkommit och vad som styrt urvalet? Detta blir uppenbart, om inte förr, när en historiker analyserar och bearbetar ett arkeologiskt källmaterial. Handen på hjärtat: det brukar väl sällan bli så bra? Varför skulle vi historiska arkeologer klara oss bättre med att agera historiker?

Det är lätt att prata förbi varandra, såväl i mellanmänskliga samtal som i det kontextuella mötet. Kan vi mötas på samma nivå? För att få analysen kring ägare, boende och hushållsstruktur inom projekt *Hus och hushåll* att landa, krävs bland annat att såväl det skriftliga som det arkeologiska källmaterialet kan mötas, både vad det gäller tid och rum. För arkeologin blir det en utmaning att hitta en kronologisk upplösning som går att synkronisera och möta historikerns mer precist daterade källor. Genom framför allt dendrokronologi kan vi få möjlighet att precisera olika kontexter i en byggnads livsbiografi, såsom konstruktion och ombyggnation. Även med fyndmaterial som kritpipor och mynt går det att få en tillräckligt hög upplösning i sekvenser för att kunna diskutera ett samband med det skriftliga källmaterialet.

I mängden av arkeologiska un-

Downloaded by 216.73.217.34 2026-11-15 01:27:38

dersökningar från perioden 1982–2015 som ingår i projektet *Hus och hushålls* empiriska bas, går det att urskilja tre olika modeller för hur arkeologerna behandlat aspekter av tid och kronologi i mötet mellan historia och arkeologi, modeller som delvis är avhängiga av metodval och arkeologihistoriska generationer, men framför allt inställning till relationen mellan de olika källmaterialens utsagovärde.

En första modell innebär att lämningarna skiktas i ett färre antal kronologiska horisonter, med mindre precision i dateringarna. Materialet delas in i tidsfaser, vars dateringsunderlag inte diskuteras närmare, och nästan alltid ansluter fasernas datering till andra, väl belagda historiska händelser. Oftast är det fråga om stora stadsbränder, även om några konkreta brandspår sällan identifieras. Om materialet dokumenteras på flera tomter, görs en generell fasindelning för samtliga tomter, med ett implicit antagande att hela undersökningsområdet genomgår samma förändring momentant. Detta innebär i sin tur att de stora historiska händelserna får bilda förklaringsgrund för de påvisade förändringarna av bebyggelsestruktur.

En andra modell omfattar mer väldaterade strukturer, ofta med tillgång till dendrokronologisk analys, mynt- och kritpipsdateringar etc. Fortfarande dateras generella faser över hela kvarteret eller undersökningsområdet, men dateringarna diskuteras och motiveras. Här finns en explicit strävan efter att identifiera förändringar i de materiella lämningarna som står i självständig ställning till övergripande samhällsförändringar, såsom stadsbränder och ekonomiska strukturer. Här förs även en reflexiv problematisering av relationen mellan dessa stora berättelser och det arkeologiska källmaterialet. Ofta hänvisas till det arkeologiska källmaterialets möjligheter att berätta en ”annan historia”, spegla vanliga människors liv och leverne, till skillnad från det historiska källmaterialets förmenta spegling av överhetens historia. Ofta bildar detta narrativ en legitimering av uppdragsarkeologin gentemot övriga samhälle och kulturmiljövård, genom att erbjuda ett alternativt historieperspektiv.

En tredje modell består av undersökningar där varje hus, tomt och gård behandlas utifrån sin egen individuella kronologi, och där undersökningen strävar efter att fånga den enskilda gårdens individuella historia och livscykel. I enstaka fall möjliggör dateringsmöjligheterna i kombination med en kontextuell metodik och goda bevaringsförhållanden en jämförelse mellan tomternas successiva utbyggnad och tomtägarna och de boendes sociala situation. Har vi dessutom tillgång till detaljerad information om de boende på de enskilda gårdarna och hushållens sammansättning, kan detta bilda utgångspunkt för helt nya frågor. Kanske är det först i dessa sammanhang som det går att diskutera frågor som aktörer och strukturer, mellan historia på mik-

Downloaded by 216.73.217.34 2026-11-15 01:27:38

ro- och makronivå samt relationen mellan skriftligt och arkeologiskt källmaterial på lika villkor.

Hemma hos Catharina Bergstedt

Plötsligt är vi tillbaka där jag så ofta hamnar nuförtiden, på gården hemma hos Catarina Bergstedt. Hon är visserligen bara en i raden av kvinnor från 1700-talet som jag har lärt känna, men som sedan en tid blivit ett centrum och knutpunkt. Mötet med henne var som med de flesta mänskliga möten här i livet en slump. År 2017 fick vi möjlighet att undersöka det hus som hon bodde i på Ågatan i Linköping, och som sedermera flyttades till Gamla Linköping där det varit lampateljé de senaste åren och nu skulle byggas om till Bed and Breakfast. Det krävdes en del övertalning för att få komma in i huset som förvandlades till byggarbetsplats. Husen i friluftsmuseet har högt anseende som trevligt utflyktsmål, men deras utsagovärde ses som mindre viktigt, därför sker ingen dokumentation per automatik när husen byggs om.

Med hjälp av byggnadsantikvarien Jessica Åkeson och timmerexperten och husforskaren Mattias Hallgren kunde vi spåra husets hela byggnadshistoria från uppförandet 1714/15, tillbyggnation med rum för uthyrning 1731/32, till det nuvarande nuvarande utseendet, 1817/18. Dessa data kunde också ställas samman med den arkeologiska undersökning som vi fick möjlighet att genomföra 2010 på platsen där huset en gång stått i stadens utkant. Den detaljerade historien kring husets och gårdens olika delar diskuterar vi i projektet som husets livscykel. Husets egen historia, bestående av husets konstruktion 1715, bruk i form av spår av användning, såväl slitna trösklar som nya tapeter, om- och tillbyggnader ingår som delar i denna väv, liksom även husets flytt till friluftsmuseet, och slutligen som historiebruk i den samtida upplevelseindustrin.

Det var här som Catharina föddes 1759. Hennes föräldrar nattväktaren, ringkarlen med mera Lars Samuelsson och hans hustru Catharina Ericsdotter ägde en del av gården. Efter moderns död 1788 har dottern stått som ensam ägare. Catharina gifte sig med en av hyresgästerna Jonas Bergstedt, etablerade hovslageri på gården, fick två barn, stod som änka med en ettåring efter några få år men fortsatte driva gården och verksamheten vidare, utökade hovslageriet med ytterligare gesäller, planerade att överlämna verksamheten på ytterligare en hyresgäst Jonas Ljungqvist, men som även han dog (Tagesson et al., in press).

Catharina Bergstedts levnadsförlopp framträder genom kyrkböckerna, men får liv och relief då det går att ställa samman med husets livsbiografi. Kontextualiseringen, metodiken att ställa samman två olika källmaterial, ger inte bara nya möjligheter att få en bättre förståelse av ett historiskt skeende eller fe-

Downloaded by 216.73.217.34 2026-11-15 01:27:38

Figur 1. Ågatan 9, ett bostadshus i Linköping, Catharina Bergstedts hem 1759–1817. Husets komplexa plan består av olika historiska lager av byggnation, bruk, reparation, flytt till Gamla Linköping, konkreta spår av människors liv och leverne. Foto Bengt Cnattingius 1929, E004901, Östergötlands museums arkiv.

Figur 2. Gårdsinteriör från Ågatan 2–4, Linköping. Foto Bengt Cnattingius 1929, E004767, Östergötlands museums arkiv.

Downloaded by 216.73.217.34 2026-11-15 01:27:38

Figur 3. Östgötagatan 2, Linköping. Foto Bengt Cnattingius 1929, E004918, Östergötlands museums arkiv.

nomen, det ger även upphov till nya frågor som de olika källmaterialen inte ensamma skulle kunna ställa: Hur fungerar hantverkshushållen i staden, relationen mellan verkstad och bostad, mellan mästare och gesäll? Vem bor tillsammans? Vad innebär bygget av de små kamrarna i husets västra del, som byggdes av Catharinas föregångare 1730; är det uthyrningsrum och i så fall för vem? Vad säger det om vår syn på de stora familjerna och hushållen under äldre tider?

Alla de exempel på ensamstående kvinnor med barn, ogifta kvinnor med gemensamt hushåll och ensamboende män som vi möter i det skriftliga källmaterialet, är det för dessa som de små lägenheterna byggs? Är det ett resultat av befolkningsökningen på landsbygden under 1700-talet, proletariseringen och det ökande antalet obesuttna som framträder här? I våra arkeologiska undersökningar i Kalmar hittar vi på gårdarna under 1700-talet ett antal nybyggda stugor och hus, en sorts komplementära bostadshus, är det gårdsägarnas sätt att dryga ut och bredda försörjningen genom att bygga och hyra ut hus och lägenheter på gårdarna?

Och så Catharina själv: vilka möjligheter hade en nybliven änka under Gustav III:s dagar att klara livhanken för sig och sitt spädbarn? Hur ska vi förstå och rätt bedöma det faktum att hon driver gården och dess verksamhet vidare, vad säger det om tidens genusrelationer och villkor för kvinnor? Och vad säger det inte minst om vår egen syn på genusrelationer under 1700-talet, hur tar vi till oss det faktum att en kvinna stod som självständig äga-

Downloaded by 216.73.217.34 2026-11-15 01:27:38

Figur 4. Malackens gård, Hunnebergsgatan 33, Linköping. Foto Bengt Cnattingius, E004839, Östergötlands museums arkiv.

re var fastigheten efter föräldrarnas eller makens död? Flera av hennes samtida, till exempel slaktaränkan Hedvig Hollstadia längre upp på Ågatan var själv gift tre gånger, den siste maken sparkade hon ut, för att istället själv driva verksamheten vidare. Några årtionden senare lät garvaränkan Brita Rulander bygga det grönfärgade nya tvåvånings trähuset, fortfarande bevarat i Gamla Linköping.

Och hur ska vi förstå änkans roll i hantverkshushållet, där undersökningarna i kvarteret Ansvaret i Jönköping med exceptionellt välbevarade och väldaterade strukturer låter oss i detalj, på året när, följa utbyggnaden av tomterna, både stratigrafiskt och rumsligt, på ständigt nya träkassuner ut i Munksjön? På dessa hantverksgårdar bildar kvinnorna en länk mellan generationerna; när mannen dör gifter sig änkan med en yngre gesäll inom samma yrke, och efter hennes död gifter denne om sig med en yngre kvinna. Genom jämförelse mellan den fysiska utbyggnaden och hushållens livscykler går det att se ett tydligt mönster; det är när den nye mannen kommer till gården som utbyggnaden sker. Samtidigt fungerar kvinnan som sammanhållande länk, som kan driva verksamheten vidare (Tagesson 2014).

Den kontextuella arkeologin, tillsammans med det skriftliga källmaterialet, kan således ställa helt nya frågor till historien. Genom vår nya verktygslåda blev det möjligt att identifiera änkan Rebecka Kihlberg som den person som förenade de två tomterna 284V och Ö i den norra delen av Kalmar och som lät bygga om gårdshusen. Vi kunde även se att änkan Sara Ditmer var byggare

Downloaded by 216.73.217.34 2026-11-15 01:27:38

Figur 5. Hunnebergsgatan 13, Linköping. Foto Bengt Cnattingius 1929, E004814, Östergötlands museums arkiv.

Figur 6. Ågatan 2, Linköping. Foto Norgren 1929, E004768, Östergötlands museums arkiv.

till gårdshuset på Hunnebergsgatan 7 i Linköping, men samtidigt se att dessa husbyggande kvinnor var en minoritet. 1700-talets genussystem tillät änkor att driva gårdarnas verksamhet vidare och försörja sig genom att skapa en ny hyresmarknad i städerna, men har samtidigt satt snäva ramar kring kvinnors agens när det kommer till frågan om att bygga hus och starta nya verksamheter.

Frågor kring kvinnors närvaro och ställning i våra undersökningar och frågeställningar blir mycket uppfordrande i detta perspektiv. Att göra kvinnor synliga i historien känns som en sliten kliché, samtidigt kan vi väl inte påstå att vårt bidrag till genushistoria har varit särskilt framträdande. Efter tydliga ansatser under 1990-talet och en viktig avhandling på 2000-talet verkar det

Downloaded by 216.73.217.34 2026-11-15 01:27:38

som om luften gått ur en historisk-arkeologisk genusforskning (Gustin & Sabo 1994; Schmidt Sabo 2005). En kollega uttryckte det som att det visade sig svårt att omsätta genusteori i daglig exploateringsarkeologisk praktik.

Min egen erfarenhet är mycket begränsad. Jag undrar samtidigt hur mitt avhandlingsarbete, om en tydligt könad och maskulint konstruerad miljö som det medeltida domkapitlet, med etablering av residensgårdar och med en ideologiskt färgad inställning till kvinnors funktion i dessa hushåll, kunde passera helt utan kommentarer på seminarierna i det tidiga 2000-talet. Jag undrar, varför inte genus är ett standardbegrepp inom vårt ämne, på samma sätt som feodalisering, kristianisering, monetarisering, rum, maktanalys och materiell kultur?

Generalister, specialister och soloartister?

Tillbaka till den ursprungliga frågan, det kontextuella mötet mellan historia och arkeologi. Har vi kanske betonat den historisk-arkeologiska metoden för mycket? Det kan innebära en risk att vi brottas alltför mycket med inomarkeologiska frågor. Är det istället mer fruktbart att identifiera frågeställningar och därefter hitta metoder och källmaterial för att lösa problemet? Frågor kring universitetens administration och utbildningsprogram, liksom anpassning av utbildningar till en arbetsmarknad ligger vid sidan av denna diskussion. Kanske innebär den historisk-arkeologiska diskursen bara en inbillning, en chimär för att göra oss märkvärdiga. Möjligen skulle en generell och integrerad historievetenskap utan ramar och gränser vara mer fruktbar.

Eller kanske vi ska betona den historisk-arkeologiska metoden ännu starkare? I projektet *Hus och hushåll* blir frågorna om vårt uppdrag mer akuta än jag tidigare tänkt. Vikten av att renodla, förfina och utveckla våra metoder, våra källmaterial och frågeställningar blir ännu mer brännande i mötet med den andra disciplinen. Vårt gemensamma behov av metodisk medvetenhet och utveckling, samtidigt öppenhet mot andra discipliner, snarare ökar i takt med ett mer intimt samarbete med andra discipliner.

Ett alternativ som ofta förespråkas är den allvetande arkeologens perspektiv, en historisk arkeolog som både gräver i jorden och gräver i arkiven. Förutom glädjen och upptäckarlusten, att hitta såväl de unika krukskärvorna som de rätta arkivfynden som förklarar och löser frågeställningarna, en sorts arkivforskningens Indiana Jones, finns det en viktig aspekt i hur vi tacklar det kontextuella mötet. Den breda historisk-arkeologiska generalisten, soloartisten, får genom att metodiskt vara med i samtliga moment, en unik kontroll över det kontextuella mötet och därmed en djupare förståelse för hur denna disciplinära kontext konstrueras.

Downloaded by 216.73.217.34 2026-11-15 01:27:38

Ett annat alternativ är specialisten, projektledaren, som behärskar den ena sidan, det arkeologiska källmaterialet, men överlämnar hantverket och analysen av det historiska, skriftliga källmaterialet till en annan specialist. I detta kontextuella möte, möts två experter från var sitt håll, med olika förståelse för olika typer av källmaterial inom ramen för ett historiskt sammanhang. Nackdelen med detta möte är att ingen av de två specialisterna egentligen har djupare kunskap om den andres källmaterial, utan förmåga att värdera styrkor och svagheter i den andra sidans argument. Här finns en uppenbar risk för filtrering, missförstånd och tillkortakommanden.

Ett argument mot generalisten är att soloartisten missar dialogen med den andres ämnesmässiga kontext. Grannvetenskapen omfattar inte bara en uppsättning metodiska redskap, som man kanske till nöds kan lära sig hantera; på andra sidan finns även ett eget universum av forskningshistorik, olika problemställningar och den andra disciplinens källkritiska fallgropar.

Rent praktiska övervägningar kan göras och spelar många gånger en roll för att iscensätta detta möte. Men här har vi på senare år fått intressanta och ovärderliga erfarenheter av kontextuella möten mellan andra grannvetenskaper, såsom makrobotanik och osteologi. Det rör sig om två vetenskaper som har lång tradition av samarbete med arkeologin. I backspegeln har dock svårigheterna i det kontextuella mötet mellan arkeologin och dessa granndiscipliner varit avsevärda. Jordprover eller ben har insamlats av arkeologen, skickats till specialisten för analys och sedan återvänt till arkeologen, som ofta inte riktigt kunnat omsätta listan på växter och ben till ny kunskap i sitt kontextuella sammanhang. Detta är numera i sig historia. Sedan 15 år finns ett intimt samarbete i fält mellan olika specialister och arkeologer, där prover tas i samförstånd och analyseras direkt anslutning till provtagningsplatsen.

Preliminära resultat ger direkt återkoppling till själva den arkeologiska kontexten, med betydelse för den arkeologiska tolkningen och likaså det fortsatta arkeologiska arbetet. Denna arbetsmodell är idag glädjande nog så etablerad att vi nästan slutat att tänka på vad vi gör, men faktum är att detta är ett i sanning kontextuellt möte mellan två granndiscipliner. Tanken på att arkeologen/soloartisten ensam skulle vilja genomföra dessa moment föresvävar väl knappast någon längre.

Att i detta sammanhang se bristen på total kontroll av de olika disciplinära ingångarna i det kontextuella mötet känns mindre relevant. Istället framstår det intensiva, dialogdrivna och intellektuella mötet mellan olika specialister kring gemensamma och för båda parter angelägna frågor som en framgångsfaktor. Vi ser dagligen dessa konstruktiva samarbeten som jag hoppas ska fortsätta att utvecklas framöver. En utveckling som gör

Downloaded by 216.73.217.34 2026-11-15 01:27:38

att åtminstone jag känner mig stolt, även om jag till naturen aldrig blir nöjd.

Tack till Martin Hansson, Per Cornell och Hanna Menander för läsning av texten och värdefulla kommentarer.

Göran Tagesson, docent i historisk arkeologi. Arkeologerna, Statens historiska museum, Linköping.
goran.tagesson@arkeologerna.com.

Referenser

• Andersson, Carolina; Hållans, Ann-Mari. & Persson, Boje. 1990. Biografen. Ett 1600-1700-talskvarter i Nyköping. Stockholm, Riksantikvarieämbetet UV rapport 1990:1

• Andersson, Hans & Wienberg, Jes. (red.). 2011. Medeltiden och arkeologin. Mer än sex decennier. Lund Studies in Historical Archaeology 14. Lund, Lunds universitet

• Andersson, Stina, Jönsson Kihlberg, Eva & Broo, Björn. 1986. Livet i det gamla Göteborg. Arkeologi i Västsverige 2. Göteborg, Göterborgs arkeologsiak museum.

• Andrén, Anders. 1997. Mellan ting och text. Symposion, Stockholm/Stehag

• Cnattingius, B., Edenheim, R., Ljungstedt, S. & Ullén M. 1987. Linköpings domkyrka. Sveriges kyrkor nr 200. Stockholm, Riksantikvarieämbetet

• Gustin, Ingrid & Sabo, Katalin. 1994. Introduktion: Kvinnor inom medeltidsarkeologi. META 94:1, s. 2–13

• Haggrén, Georg. 2015. Archaeology and History. Two different views of the past. META 2015, s. 77–94

• Larsson, Stefan. 2000. Stadens dolda kulturskikt. Lundaarkeologins förutsättningar och förståelsehorisonter uttryckt genom praxis för källmaterialsproduktion 1890-1990. Archaeologica Lundensia IX. Lund, Lunds universitet

• Lindström, Dag & Tagesson, Göran 2015. On spatializing history – the household as spatial unit in Early Modern Swedish towns. META Historisk-arkeologisk tidskrift 2015, s. 47–60

• Schück, Herman. 1959. Ecclesia Lincopensis. Studier om Linköpingskyrkan under medeltiden och Gustav Vasa. Stockholm, Almqvist & Wiksell

• Schmidt Sabo, Katalin. 2005. Den medeltida byns sociala dimensioner. Riksantikvarieämbetet. Arkeologiska undersökningar. Skrifter 67. Stockholm, Riksantikvarieämbetet

• Seppänen, Liisa. 2015. What's going on between history and archaeology? Reflections on reciproca relationship between two disciplines in historcial archaeology in Finland. META 2015, s 149–162

Downloaded by 216.73.217.34 2026-11-15 01:27:38

• Tagesson, Göran. 2002. Biskop och stad. Aspekter av urbanisering och sociala rum i medeltidens Linköping. Lund Studies in Medieval Archaeology 30. Linköping, Almqvist & Wiksell

• Tagesson, Göran. 2014. Tidigmoderna rum - gård, hus och rum i 1600- och 1700-talets Jönköping. Slaktarens kaj, apotekarens trädgård och fällberedarens gård. Arkeologi på tre gårdar i 1600- och 1700-talens Jönköping. Stibéus, Magnus (red.). Stockholm, Riksantikvarieämbetet, s. 94– 25

• Tagesson, Göran & Carelli, Peter. (red.) 2016. Kalmar mellan dröm och verklighet. Konstruktionen av den tidigmoderna staden. Arkeologerna. Statens historiska museer

• Tagesson, Göran, Göran Tagesson, Dag Lindström, Mattias Hallgren, Hans Linderson. In press. Äldre trähus i friluftsmuseet Gamla Linköping – En byggnadshistorisk undersökning. Projekt Hus och hushåll i svenska städer 1600–1850. Rapport 5

Downloaded by 216.73.217.34 2026-11-15 01:27:38